

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Gabriella Baptist, *Il problema della modalit  nelle logiche di Hegel. Un itinerario tra il possibile e il necessario*. Genova, Pantograf, 1992
σελ. 320.

Σε αυτή τη σημαντική μελέτη η Gabriella Baptist εξετάζει τη συστηματική εξέλιξη και την κατάληξη της θεώρησης του Hegel για την τροπικότητα, δηλαδή για τη συνάφεια της ενεργού πραγματικότητας προς τη δυνατότητα/μη δυνατότητα και προς την αναγκαιότητα/συμπτωματικότητα. Όπως είναι γνωστό, το «σημείο ανάφλεξης» του ζητήματος είναι ο καντιανός πίνακας των κατηγοριών, στον οποίο οι τροπικές κατηγορίες κατέχουν την τελευταία θέση, η διάσπωση λογικής και μεταφυσικής έχει συντελεσθεί και το κόστος είναι ο διχασμός υποκειμένου και αντικειμένου. Η θεώρηση του Hegel είναι πολυδιάστατη, καθόσον αποτελεί αντιπαράθεση προς τον Kant, υπέρβαση των μετακαντιανών εκδοχών, επανεξέταση των προηγούμενων φιλοσοφικών θέσεων και διαμόρφωση μιας νέας θέσης, η οποία προϋποθέτει την άρση της διάκρισης του πεπερασμένου και του απείρου. Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετεί την έρευνά της η Baptist. Η έρευνα κινείται σε περισσότερα του ενός επίπεδα. Αναλύονται υπό την προοπτική μιας εξελικτικής συστηματικής θεώρησης τα εκδοθέντα και ανέκδοτα κείμενα, αποσπάσματα, έργα, παραδόσεις και σημειώσεις του Hegel και των ακροατών του. Διερευνάται η ερμηνευτική αναφορά του Hegel σε άλλους φιλοσόφους και καταδεικνύεται ότι ο Hegel αρχίζει με την αντιπαράθεση προς τον Kant, συνεχίζει με τη διορθωτική σύγκριση Kant και Spinoza, με την κριτική ανασυγκρότηση των απόψεων του Schelling, του Νεύτωνα και του Leibniz, με την επανερμηνεία των θέσεων του Fichte, και συγχρόνως ανακαλύπτει ως κύριο συνοδοιπόρο των αναζητήσεών του και των συμπερασμάτων του τον μεταφυσικό Αριστοτέλη. Όπως προκύπτει από την έρευνα της Baptist, ο Hegel είναι ο κατ' εξοχήν διαλογικός προς τους «ομοτέχνους» του και συνυπολογίζει τη συμβολή τους, όταν ο ίδιος διαμορφώνει τη δική του συστηματική θεώρηση. Υπό αυτούς τους όρους δημιουργικής επανεξέτασης πρέπει να κατανοηθεί και η εμφανής αριστοτελιζουσα συνιστώσα της θεώρησης του Hegel για την ενεργώς πραγματική γνώση.

Η μελέτη της Baptist περιλαμβάνει εισαγωγή στην οποία σκιαγραφείται το πρόβλημα, τρία κεφάλαια στα οποία εκτίθενται οι τρεις φάσεις του ζητήματος, συστηματικόν επίλογο και πλούσια βιβλιογραφία. Είναι χαρακτηριστικό ότι κάθε φάση έχει τις απαρχές της σε προβληματισμούς,

οι οποίοι αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης της εκάστοτε προηγούμενης φάσης, οπότε και υπάρχουν κορυφώσεις και όχι στεγανά όρια της προβληματικής.

Η πρώτη συστηματική φάση χαρακτηρίζεται από την συγγραφέα ως μετάβαση «Από την εγνωσμένη ενεργό πραγματικότητα στην ενεργώς πραγματική γνώση» και αναφέρεται στον πρώιμο Hegel. Ο Hegel στην *Ι-ένα* υπερβαίνει τις προηγούμενες πειραματικές θέσεις του για τη σχέση δυνατού και ενεργώς πραγματικού και, όπως προκύπτει από την ανάλυση των σχετικών τμημάτων από τα έργα και από τις παραδόσεις αυτής της περιόδου, καταλήγει στην αναθεώρηση του καντιανού πίνακα των κατηγοριών. Ο ίδιος αρχίζει με την αντιπαράθεση προς τον Kant και προχωρεί σε αναβάθμιση της τροπικότητας, όταν την συνδέει προς την υπόσταση, οπότε η υπόσταση αποκτάει τροπικά γνωρίσματα και η τροπικότητα πραγματικό χαρακτήρα. Τελικώς οι τροπικές κατηγορίες υπάγονται στις κατηγορίες της αναφοράς και η ενεργός πραγματικότητα τοποθετείται στο κέντρο των δυναμικών κατηγοριών. Η κορύφωση και η λύση είναι εμφανείς στη *Φαινομενολογία του πνεύματος* (1807), όπου η ενεργός πραγματικότητα έχει υπερβεί τον γνωσιολογικό τροπικό δυαδισμό και καταλήγει στην ενεργό πραγματική γνώση, την οποία παράγει και καλλιεργεί το επίσης ενεργό πραγματικό απόλυτο κατά τη ζωντανή ανέλιξή του ως πνεύμα. Όπως τονίζει η Baptist, η πλέον περιεκτική διαπραγμάτευση του ζητήματος βρίσκεται στο κεφάλαιο «Δύναμη και διάνοια» του αναφερθέντος έργου, ενώ η στροφή του Hegel προς την ενεργό πραγματική γνώση σημαίνει και την προοπτική, υπό την οποία αξιοποιούνται οι θέσεις άλλων φιλοσόφων από τον Hegel.

Η δεύτερη συστηματική φάση αναφέρεται στις λογικές του Hegel και χαρακτηρίζεται από την συγγραφέα ως «Η ανησυχία, η διχοτόμηση, η τυφλότητα», δηλαδή με γνωρίσματα που προσιδιάζουν στο απροσδιόριστο απόλυτο, όπως αυτό παρουσιάζεται στο τρίτο τμήμα με τίτλο «Η ενεργός πραγματικότητα» του δεύτερου βιβλίου της *Επιστήμης της λογικής* (1812-1816). Αυτό το τμήμα περιλαμβάνει τρία κεφάλαια με αντίστοιχους τίτλους το απόλυτο, η ενεργός πραγματικότητα, η απόλυτη σχέση. Η θέση του Hegel παρουσιάζεται σε προδρομική μορφή σε ορισμένα μαθήματά του για τις γυμνασιακές τάξεις, τα οποία ανήκουν στην περίοδο της Νυρεμβέργης. Σε αυτά τα μαθήματα η ενεργός πραγματικότητα εμφανίζεται ως τίτλος ενός τμήματος της οντολογικής λογικής, ισχυροποιείται έναντι της υπόστασης και εξάλλου από την ανάλυσή της προκύπτει η διάκριση απόλυτης υπόστασης, τροπικότητας και αναφοράς, δηλαδή η διάκριση που θα αποτελέσει το οδηγητικό νήμα για την ανάπτυξη του ζητήματος στην *Επιστήμη της λογικής*. Στο

αντίστοιχο τμήμα και ειδικότερα στο κεφάλαιο περί της ενεργού πραγματικότητας επιτελείται η θεωρησιακή αποδόμηση των τροπικών κατηγοριών και της παραδοσιακής μεταφυσικής με πολλές αφετηρίες και συγχρόνως με πολλούς αποδέκτες. Ενώ η ενεργός πραγματικότητα δεν έχει απαλλαγεί από καντιανίζουσες αποχρώσεις του πεπερασμένου, συνδυάζεται προς την υποστασιακότητα, την αναγκαιότητα και την αλληλεπίδραση και — αν και πεπερασμένη — προβάλλεται ως η αληθής απολυτότητα. Ωστόσο το απόλυτο, αν και προβάλλεται ως η ενεργός πραγματικότητα, είναι σε αυτό το τμήμα το απροσδιόριστο και το αδιαφοροποίητο. Έτσι προκύπτει μια αμφισημία, η οποία φαίνεται να αφαιρεί κάθε έρεισμα από τις τροπικές κατηγορίες. Το ουσιώδες απόλυτο προκύπτει ως κενό, η ουσιώδης ενεργός πραγματικότητα αποκαλύπτεται ως τυφλή, ενώ η απόλυτη ουσιώδης σχέση ως αλληλεπίδραση μπορεί ίσως να προσφέρει τη μετάβαση στην αυτοτέλεια της έννοιας. Αλλά η προτεραιότητα της οντολογικής - μεταφυσικής θεώρησης έναντι της υπερβατολογικής υπερβαίνει τους στόχους του κεφαλαίου και έτσι η αλληλεπίδραση αποτελεί εδώ μόνον την παραπομπή στην αυτοτέλεια της έννοιας και υποδηλώνει την κατεύθυνση της λύσης.

Η τρίτη συστηματική φάση δηλώνεται από την Baptist με τον τίτλο «Η θρυμματισμένη ενεργός πραγματικότητα» και αναφέρεται στις εγκυκλοπαίδειες του Hegel. Ο τίτλος παραπέμπει στην άποψη του Hegel κατά την περίοδο της Χαϊδελβέργης ότι δηλαδή η θρυμματισμένη ενεργός πραγματικότητα ανασυντίθεται από την (ιστορική) πράξη, η οποία αναδιατάσσει τα σκόρπια μέλη του πνεύματος σε όλο. Πρόκειται για τη φάση των αναθεωρήσεων, οι οποίες παρατηρούνται στις εγκυκλοπαίδειες του Hegel με κορυφαίες εκφάνσεις την πρώτη (1817) και τη δεύτερη (1827) έκδοση της *Εγκυκλοπαίδειας των φιλοσοφικών επιστημών σε σύνοψη*. Ήδη στην πρώτη έκδοση του αναφερθέντος έργου το κεφάλαιο περί του απόλυτου έχει διαγραφεί. Η ενεργός πραγματικότητα δεν αποτελεί πλέον «θεοφάνεια», όπως γράφει η Baptist, καθόσον νοείται πλέον ως εξωτερικευση του εαυτού. Ούτε η αναγκαιότητα ούτε η δυνατότητα είναι απόλυτες. Οι δύο όψεις της αναγκαιότητας συμπίπτουν έτσι, ώστε το δυνατό είναι πραγματική δυνατότητα και το συμπτωματικό είναι όρος ευνοών τη δυνατότητα. Η έμμεση αριστοτελίζουσα κριτική του Hegel στον Spinoza και στον Kant καταλήγει στη θεωρητική αναβάθμιση τόσο της ενεργού πραγματικότητας όσο και της αναγκαιότητας, ενώ η δυνατότητα διατηρεί κάπως τον τροπικό χαρακτήρα της, αλλά υπολογίζεται ως κενή ανακολουθία. Οι σημαντικότερες αλλαγές αναφέρονται στη συμπτωματικότητα, από την οποία έχει εξοβελισθεί ο φορμαλισμός και προβάλλεται το περιεχόμενο. Έως και τη δεύτερη έκδοση (1827) του αναφερθέντος έργου οι τροπικές

κατηγορίες αποκτούν και άλλες λειτουργίες πέραν της λογικής και εντάσσονται στη συστηματική φιλοσοφία του Hegel υπό νέους όρους: Το αναγκαίο/συμπτωματικό εντάσσεται στη φιλοσοφία της φύσης, ενώ το πραγματικό/λογικό εντάσσεται στη φιλοσοφία του πνεύματος. Ο Hegel θέλει να διασώσει τον λόγο της ιστορίας απέναντι στη συμπτωματοκτικότητα, την αναγκαιότητα απέναντι στη συμπτωματοκτικότητα και να αναδείξει τη συμβατότητά τους υπό το πρίσμα του λόγου και του πνεύματος. Έτσι ο Hegel με την προτεραιότητα της ενεργού πραγματικότητας προσέφερε ένα ζήτημα που αποτέλεσε πρόκληση και για τους μαθητές του και για τους φιλοσόφους των τελευταίων εκατό χρόνων. Οι περιπέτειες του θέματος μεταξύ της απολύτου αναγκαιότητας και της απολύτου συμπτωματοκτικότητας, η αποδέσμευσή του από το αρχικό πλαίσιο και η ποικιλία των ερμηνειών δεν βοήθησαν και στην κατανόησή του.

Στον επίλογο η Baptist συνοψίζει ότι το τελικό απόσταγμα της θεώρησης του Hegel πρέπει να αναζητηθεί σε δύο σιωπηλά ερωτήματα, δηλαδή στο ερώτημα για τη δημιουργική συμβατότητα του ενεργώς πραγματικού λογικής υφής προς τη συμπτωματοκτικότητα και στο ερώτημα για τη συμβατότητα συστηματικότητας και συμπτωματοκτικότητας. Η Baptist τελειώνει με τη γνώμη ότι η θεωρία του Hegel για την ενεργό πραγματικότητα αποτελεί σήμερα μια πρόσκληση επανεξέτασης της αμφισημής πραγματικότητας, η οποία βρίσκεται απέναντι στην πνευματική δραστηριότητα.

Χωρίς αμφιβολία η Baptist προσφέρει με σαφήνεια και συστηματική συνέπεια τον οδηγητικό μίτο σε ένα περίπλοκο ζήτημα της φιλοσοφίας του Hegel και αναδεικνύει όλο το φάσμα των αναζητήσεων, των αναθεωρήσεων και των θέσεων του φιλοσόφου. Η συγγραφέας οδηγεί το ζήτημα έως τις έσχατες συνέπειές του και παρέχει συστηματικές προϋποθέσεις για την κατανόηση των αντιλήψεων του Hegel για τον λόγο και για την ελευθερία. Αλλά η σημαντική συμβολή της μελέτης συνίσταται στην διερεύνηση ενός προβλήματος στο οποίο (βεβαίως όχι μόνον σε αυτό) χωρίζουν οι δρόμοι νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας. Η συγγραφέας προτείνει την κάθαρση του προβλήματος από τους «δαίμονες» που συσσωρεύτηκαν κατά τις περιπέτειές του στα τελευταία εκατό χρόνια, ενώ συγχρόνως υπαινίσσεται μian επανερμηνεία του προβλήματος μάλλον υπό τους όρους της *Εγκυκλοπαίδειας* παρά υπό τους όρους της *Λογικής*. Και εδώ ανοίγεται βεβαίως ένα άλλο ερώτημα που αναφέρεται στην επανεκτίμηση της φιλοσοφίας του Hegel από δύο διαφορετικές αφετηρίες.